

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

3 СОН, 3 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 3, ВЫПУСК 3

LAWYER HERALD

VOLUME 3, ISSUE 3

TOSHKENT-2023

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. ХОДЖАЕВ Бахшилло Камолович ҲУҚУҚ УСТУВОРЛИГИ ИНДЕКСИДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЎРНИНИ ЯХШИЛАШ МАСАЛАЛАРИ	8
2. СОДИКОВ Акмал Шавкат ўғли НОРМА ИЖОДҚОРЛИГИ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ	13

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

3. УМИДУЛЛАЕВ Қаҳрамон Усманович ИЖРО ЭТУВЧИ ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ БОРАСИДАГИ КАМЧИЛИКЛАР ТАҲЛИЛИ	20
--	----

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

4. ОКЮЛОВ Омонбой, ЮЛДАШЕВ Жаҳонгир Иномович ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ХУСУСИЙ МУЛК ҲУҚУҚИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БОРАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН САМАРАЛИ ИСЛОҲОТЛАР (ҚОНУНЧИЛИК ТАҲЛИЛИ ВА МАВЖУД МУАММОЛАР)	27
5. ТИЛЛАБОЕВ Шохрухбек Мирзатиллаевич, ОСОБЕННОСТИ НАРУШЕНИЙ АВТОРСКИХ ПРАВ НА ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАХ.....	39
6. ERKINOV Bekzod THE PROCEDURE FOR REGULATING A FRANCHISE AGREEMENT (COMPLEX BUSINESS LICENSE) IN THE USA AND OTHER COUNTRIES	44

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

7. УМАРХОНОВ Азизхон Шарипхонович РИВОЖЛАНГАН ХОРИЖ ДАВЛАТЛАРИ ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ ИШТИРОКЧИЛАРИНИНГ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ БЎЙИЧА ТАЖРИБАСИ	49
8. БАРАКАЕВ Лазизжон Отақулович ТАФТИШ ТАЙИНЛАШ ВА ЎТКАЗИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ТАРТИБИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	56
9. ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович КЎЗДАН КЕЧИРИШ ТЕРГОВ ҲАРАКАТИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ЖИҲАТЛАРИ	63

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ДОКТРИНАСИДА ЭРКИН ҲАРАКАТЛАНИШ ҲУҚУҚИ ВА ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ.....	78
---	----

11. РАХМАНОВ Шухрат Наимович СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ДОГОВОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОСТИ ПЕРСОНАЛА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ.....	88
12. ЮНУСОВ Ҳайдарали МУРОЖААТ ҚИЛИШ ҲУҚУҚИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ВА ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	95
13. МАҲАМАТОВ Махмуд ХОДИМЛАР ВА ИШ БЕРУВЧИЛАР ВАКИЛЛИГИНИ ХАЛҚАРО ВА МИЛЛИЙ ДАРАЖАДА ТАРТИБГА СОЛИНИШИ.....	102
14. САИДОВ Олим Чорикулович ЖАЗО ЎТАШНИ ДАВОМ ЭТТИРИШ УЧУН ФУҚАРОСИ БЎЛГАН ДАВЛАТГА МАҲКУМЛАРНИ ТОПШИРИШНИ РАД ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ	109
15. МИРУКТАМОВА Феруза Лутфуллаевна АХБОРОТ АСРИДА БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ ВА ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	115
16. VALIJONOV Daler Dilshodovich KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISHDA XALQARO NAMKORLIKNING AYRIM MASALALARI.....	122
17. РАСБЕРГЕНОВА Сарбиназ Алишеровна РЕАЛИЗАЦИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ	129
18. СУЛАЙМАНОВ Одилжон Раббимович ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОННИНГ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ ДАВЛАТНИНГ ОЛИЙ МАҚСАДИДИР	137
19. РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И СТАТУС ЛИЧНОСТИ В ИСЛАМСКОМ ПРАВЕ	145

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш
Академияси мустақил изланувчиси
E-mail: i.alisher1982@mail.ru

КЎЗДАН КЕЧИРИШ ТЕРГОВ ҲАРАКАТИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ЖИҲАТЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ИМОМНАЗАРОВ А.Х. Кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишнинг процессуал жиҳатлари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 3 (2023) Б. 63-77.

 3 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2023-3-9>

АННОТАЦИЯ

Мақолада кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишда юзага келадиган хато ва камчиликлар баён қилинган, ҳамда, уларни бартараф этиш юзасидан амалга ошириш лозим бўлган ҳаракатлар, кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишни такомиллаштириш масалалари изоҳланган. Бундан ташқари, рақамли далилларни кўздан кечириш тартибини Жиноят-процессуал кодексига киритиш афзалликлари, дипломатик ваколатхоналарни кўздан кечириш тартиби бўйича таклифлар билдирилган, кўздан кечиришга тайёргарлик босқичида эътибор қаратилиши лозим бўлган ҳаракатлар кетма кетлиги баён қилинган.

Калит сўзлар: кўздан кечириш, кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш, кўздан кечириш баённомаси, кўздан кечириш босқичлари, видеоёзув, кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишдаги хато ва камчиликлар.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННОГО ОСМОТРА

ИМОМНАЗАРОВ Алишер
Самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии Республики Узбекистан
E-mail: i.alisher1982@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье описаны ошибки и недостатки, возникающие при проведении осмотра, действия, которые необходимо предпринять для их устранения и и её вопросы совершенствования. Описаны преимущества включения процедуры проверки цифровых доказательств в УПК РУз, предложена процедура осмотра дипломатических представительств и последовательность действий, на которую следует обратить внимание на этапе подготовки осмотра.

Ключевые слова: осмотр, проведение осмотра, протокол осмотра, стадии осмотра, видеозапись, ошибки и недостатки при проведении осмотра.

PROCEDURAL ASPECTS OF THE INVESTIGATORY ACTION INSPECTION

IMAMNAZAROV Alisher

Independent researcher of the Law Enforcement Academy
of the Republic of Uzbekistan
E-mail: i.alisher1982@mail.ru

ANNOTATION

The article describes the errors and shortcomings that occur during the inspection investigation, the actions to be taken to eliminate them, and the issues of improving the inspection investigation. In addition, the advantages of including the procedure for verifying digital evidence in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Uzbekistan are described a procedure for inspecting diplomatic missions and a sequence of actions that should be paid attention to at the stage of preparing the inspection are proposed.

Keywords: inspection, conducting an inspection, inspection protocol, stages of inspection, video recording, errors and shortcomings during the inspection.

Кўздан кечириш тергов ҳаракати маълум бир тартибда амалга оширилишини талаб қилади. Жиноят-процессуал кодекси эса ушбу тартибни белгилаб берувчи асосий норматив ҳужжат ҳисобланади.

Кўздан кечириш тергов ҳаракати маълум бир аниқ вазифаларни кўзлайди, улар:

– мумкин бўлган гувоҳлар ва шоҳидларни аниқлаш;

– “жиноятга алоқадор шахслар ва улар фойдаланаётган асбоблар ва транспорт воситаларидан қолиши мумкин бўлган изларни аниқлаш ва ҳ.к” [1, Б.4].

Ушбу ва бошқа вазифаларни ҳал қилиш Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг талабларини бажаришга ёрдам беради:

- ҳодисанинг жинойи характерга эга эканлигини аниқлаш;

- бу қандай шароитда содир бўлганлигини (вақт, жой, усул, етказилган зарарнинг хусусиятлари) аниқлаш;

- айбдорларни ва уларнинг ҳаракат мотивларини аниқлаш;

- жиноят содир этилишига сабаб бўлган сабаблар тўғрисида маълумот олиш.

Кўздан кечириш универсал тергов ҳаракатларидан бири саналади. Чунки ушбу тергов ҳаракати жиноят ишини қўзғатишдан олдин, кейин ва суд тергови босқичида ҳам ўтказилиши мумкин бўлган, далилларни тўплаш, текшириш учун ҳам хизмат қиладиган, асосий далилларни тўплаш усули ҳисобланади.

Кўздан кечириш амалдаги Жиноят-процессуал кодексида 68 марта ишлатилган. Демакки, кўпгина моддалар айнан шу тергов ҳаракати, унинг қўлланилишига бағишланган ҳисобанади.

“ЖПКнинг “Далилларни бевосита ва оғзаки усулда текшириш” деб номланган 26-моддасига асосан, суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд томонидан далилларни бевосита текширишлари бошқа тергов ҳаракатлари баробарида ашёвий далилларни кўздан кечириш орқали амалга оширилади” [2, Б.5].

ЖПКнинг 87-моддасига асосан, далилларни тўплаш бошқа тергов ҳаракатлари баробарида кўздан кечириш йўли билан ҳам амалга оширилади.

Давлат сирлари бўлган ҳужжатлар ёки нарсаларни кўздан кечириш фақат суриштирувчи ёки терговчининг прокурор санкция берган қарори ёки суд ажрими асосида амалга оширилади. Ушбу нормадан кўриш мумкинки кўздан кечириш тергов ҳаракатида ҳам санкция асосида ўтказиладиган турлари мавжуд.

Ўта оғир жиноятлар бўйича ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш видеоёзув орқали қайд этилиши шарт ҳисобанади (ЖПКнинг 91-моддаси). Фикримизча, оғир жиноятлар бўйича ҳодиса жойини кўздан кечириш ҳамда рақамли далилларни ташувчи воситаларни кўздан кечириш жараёнида ҳам видеоёзувдан фойдаланиш мақсадга

мувофиқ ҳисобланади. Ушбу таклиф орқали ЖПКнинг ушбу нормаси такомиллашиши ва ҳолатни баҳолаш имконияти янада осонлашган бўларди.

Бундан ташқари ЖПКнинг “Далилларни қайд этишда ёрдамчи усуллар. Баённомага иловалар” деб номланувчи 91-моддасида процессуал ҳаракатлар видеоёзув орқали қайд этилиши шарт бўлган ҳолатлар жумласига **рақамли маълумотларни кўздан кечириш жараёни**ни ҳам киритиш таклиф қилинади.

ЖПКнинг 16-боби бевосита кўздан кечириш тергов ҳаракатига бағишланган қисми ҳисобланади. “Кўздан кечириш тергов ҳаракати сифатида Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 135-141- моддалари билан тартибга солинади” [3, Б.75].

Кўздан кечириш оғзаки бўлмаган тергов ҳаракатлари тоифасига киради. Шунинг учун кўздан кечиришга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тергов жараёнида кўрсатилган ҳаракатлар гуруҳини тактик ва техник қўллаб қувватлашнинг умумий тамойилларига таяниши лозим. Шу билан бирга, кўздан кечириш тактикаси ва технологияси фақат шу ҳаракатга хос бўлган ўзгача хусусиятларга эга эканлигини унутмаслик керак.

Жиноят процессуал кодексининг 135-моддаси кўздан кечириш асосларига бағишланган бўлиб, унда кўздан кечиришнинг ҳодиса содир бўлган жой, мурда, ҳайвонлар, теварак-атроф, бинолар, нарсалар ва ҳужжатларни кўздан кечириш каби турлари борлиги изоҳланган.

Инсон баданини кўздан кечириш эса гувоҳлантириш ёки экспертиза ўтказиш қоидаларига асосланган ҳолда ўтказилиши талаб қилинади.

Кўздан кечириш объектларидан бири почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечириш бўлиб ЖПКнинг 167-моддасида ўз аксини топган.

Унга кўра, суриштирувчи ёки терговчи алоқа муассасасига бориб, ушланган почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечириши мумкин бўлади. Унда албатта холислар иштироки талаб қилинади. Жўнатмаларни очишда ёки кўздан кечиришда махсус билим эгаларига сезилганда эса, тегишли мутахассис иштирокида кўздан кечирилади.

Жиноят ишига алоқадор бўлган маълумот, ҳужжат, нарсалар топилган кўздан кечириладиган почта-телеграф жўнатмалари ёки олиб қўйилади ёки ундан нусха олинади. Ушланган жўнатмалар кўздан кечирилган тақдирда баённома тузилади. Баённома ўзида қуйидаги маълумотларни акс эттириши лозим ҳисобланади:

- қайси турдаги почта-телеграф жўнатмаси кўздан кечирилганлиги;
- нималар олинганлиги ёки эгаларига юборилганлиги;
- нималар вақтинча ушлаб қолинганлиги, уларнинг сабаблари;
- уларнинг қайси биридан нусхалар олинганлиги.

Кўздан кечириш жараёнида қуйидагиларга эътибор қаратилиши талаб қилинади:

- кўздан кечириш холислар иштирокида ўтказилиши шарт;
- суднинг кўздан кечириши ажрими асосида ҳамда тарафлар иштирокида ўтказилади;
- зарур ҳолларда кўздан кечириш пайтида ўлчовлар ўтказилиши, фотосурат, кинотасвир, видеоёзув каби техник усуллардан фойдаланилади, режалар, схемалар, чизмалар тузилади, излардан эса қолиплар ҳамда нусхалар олинади;

- кўздан кечиришда жиноятга алоқадор деб топилган нарсалар холислар, тарафлар ва кўздан кечиришнинг бошқа иштирокчиларига кўрсатилиши лозим. Демакки, ушбу норма суриштирувчи ва терговчи олдида ушбу нарсаларни кўрсатиш шартини қўймоқда (ЖПК 136-модда).

ЖПКнинг 136-моддаси такомиллаштиришга мухтож ҳисобланади. ЖПКнинг “Кўздан кечириш тартибининг умумий қоидалари” деб номланган 136-моддаси 2-қисмига қуйидаги мазмундаги норма киритиш таклиф қилинади:

“Истисно ҳолларда, яъни:

- 1) олис ва етиб бориш қийин бўлган ҳудудларда;
- 2) одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдириши мумкин бўлган ҳолларда;

3) тунгги вақтда ёки кечиктириб бўлмайдиган ҳолатлар юзага келганда ва шахсларни холис сифатида жалб қилишнинг имкони бўлмаганда, кўздан кечириш холислар иштирокисиз, видеоёзувга қайд этиш техник воситалардан фойдаланган ҳолда амалга

оширилиши мумкин”.

ЖПКнинг “Кўздан кечириш тартибининг умумий қоидалари” деб номланган 136-моддаси 2-қисмидан кейин дипломатик ваколатхоналарни кўздан кечириш тартибини киритиш таклиф қилинди. Унга кўра, ушбу қисм қуйидаги шаклда изоҳланиши мақсадга мувофиқ:

“Дипломатик ваколатхоналар томонидан фойдаланилаётган биноларни, шунингдек дипломатик ваколатхона ходимлари ва уларнинг оила аъзолари истиқомат қиладиган биноларни кўздан кечириш фақатгина дипломатик ваколатхона раҳбари ёки унинг ўрнини босувчи шахснинг иштирокида уларнинг илтимосига кўра ёки рухсати билан амалга оширилиши мумкин. Дипломатик ваколатхонанинг розилиги Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар вазирлиги орқали сўралади. Кўздан кечириш жараёнида прокурор ва Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг вакили иштирок этиши шарт”.

ЖПКнинг “Кўздан кечириш тартибининг умумий қоидалари” деб номланган 136-моддаси 4-қисмида кўздан кечириш жараёнида ўз фикрлари юзасидан эътибори қаратилиши лозим бўлган иштирокчилар доирасини кенгайтириш таклиф қилинади. Унга кўра, ушбу қисм қуйидаги шаклда изоҳланиши мақсадга мувофиқ: “Кўздан кечиришда иштирок этаётган шахслар **терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси**, суриштирувчи, терговчи ва суднинг эътиборини ўзларининг фикрича иш ҳолатларини ойдинлаштиришга ёрдам бериши мумкин бўлган барча ҳолларга қаратишга ҳақлидирлар”.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш айнан ўтказилиши режалаштирилаётган жойда жиноят содир этилган ёки унга оид маълумотлар бор деган тахминлар, маълумотлар, далиллар мавжуд бўлган ҳолатларда ўтказилади.

Кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда кўздан кечириш жиноят иши қўзғатилишидан олдин ҳам амалга оширилиши мумкин ҳисобланади.

“Кечитириб бўлмайдиган ҳолатлар деганда – далилларни топиш ва мустаҳкамлаш ҳаракатларининг кечиктирилиши далилларни йўқолиши, бузилиши, ўзгариши, шикастланишига олиб келиши мумкин бўлган ҳолатлар тушунилади” [4, Б.99].

Жиноят процессуал кодексидан кўриш мумкинки, жиноят ишини қўзғатишдан олдин фақат ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш мумкин ҳисобланади. Амалда эса кўздан кечиришнинг бошқа турларидан ҳам фойдаланишади. Қонунчиликда эса ушбу тартибга йўл қўйилмайди. Масалан ЖПКнинг Жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни кўриб чиқиш тартиби деб номланувчи 329-моддасига кўра, терговга қадар текширув ўтказиш босқичида яъни жиноят ишини қўзғатгунга қадар фақатгина шахсий тинтув ва олиб қўйиш, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, экспертиза ўтказиш, тафтиш тайинлаш, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш мумкин ҳисобланади. Бошқа тергов ҳаракатларини ўтказиш эса ман қилинади.

Фикримизча, ЖПКнинг “Жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни кўриб чиқиш тартиби” деб номланувчи 329-моддаси иккинчи қисмидаги “ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш” жумласини “кўздан кечириш” жумласига алмаштириш талаб қилинади.

Ҳодиса содир бўлган жой катта майдонларни ташкил қилиганда ушбу тергов ҳаракати бир неча суриштирувчи ёки терговчи томонидан амалга оширилади. Ушбу ҳолат кўздан кечиришни бир вақтда, тезкор ва ҳар томонлама олиб бориш мақсадида амалга оширилади. Ушбу ҳолатда ҳар бир суриштирувчи ва терговчига камида иккитадан ҳолис иштирок этиши талаб қилинади.

Олинган нарсалар, ҳужжатлар ва излар ва бошқа ашёвий далиллар ўралади ва муҳрланади.

Ўраш ва муҳрлаш имкони бўлмаган объектлар яъни катта ҳажмдаги нарсалар терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи ёки терговчи томонидан сақланади (ЖПКнинг 137-моддаси).

ЖПКнинг Мурдани кўздан кечиришга 138-моддасига кўра, кўздан кечиришни

ўтказувчи ваколатли шахс томонидан мурданинг ташқи кўринишини у топилган жойда кўздан кечирилади. Ушбу жараён холислар ва суд-тиббийёт соҳаси мутахассис шифокори иштирок этиши талаб қилинади.

Суд-тиббий мутахассис иштирок эта олмаган тақдирда бошқа шифокор иштирок этиши таъминланиши талаб қилинади. Зарур ҳолларда мурдани кўздан кечириш маълум бир соҳа мутахассиси ёки эксперт томонидан амалга ошириши мумкин ҳисобланади.

Мурда топилган жойда таниб олиниши лозим. Таниб олинмаган мурдалардан эса бармоқ излари олиниши ва шахсини тасдиқлаш учун тегишли муассасага юборлиши талаб қилинади. Тергов эҳтиёжларидан келиб чиқиб, ДНК ва бошқа экспертларни ўтказиш учун намуналар ҳам олиниши лозим. Таниб олинмаган мурда прокурорнинг рухсати билан кўмилиши талаб қилинади.

“Аммо унга қадар мурдадан намуналар олиниши, унга тегишли ДНК ва бошқа маълумотлар аниқланиши, фото суратга олиниши талаб қилинади” [5, Б.88].

“Теварак-атроф ва биноларни кўздан кечириш” деб номланган 139-моддага кўра, ушбу тергов ҳаракатини амалга оширувчи субъект теварак-атроф ва биноларни қуйидаги қоидаларга риоя қилган ҳолда кўздан кечирилиши лозим:

- уй ёки хизмат жойи кўздан кечирилишга эҳтиёж мавжуд бўлганда қарор ёки ажрим чиқарилиши (турар жой эгаси ёки корхона, муассаса, ташкилот вакили ушбу ҳужжатлар билан танишиши ва ўқиганлигини тасдиқловчи имзо чекиши талаб қилинади);

- корхона, муассаса, ташкилотдаги кўздан кечириш маъмурият вакилининг, ҳарбий муассасаларда ўтказилса қўмондонлик вакилининг, зарур ҳолларда эса, моддий жавобгар шахснинг қатнашиши талаб қилинади.

Нарса ва ҳужжатларни кўздан кечириш тартиби эса ЖПКнинг 140-моддасида акс этган бўлиб, унга кўра, ваколатли орган томонидан нарса ва ҳужжатлар ёки улар топилган жойда ёки суриштирув, дастлабки тергов ёки суд муҳокамаси ўтказилаётган жойда кўздан кечирилади (кўп вақт ёки қўшимча техник воситалар талаб қилса).

Ушбу тергов ҳаракати жараёнида техник воситалардан фойдаланилиши мумкин ҳисобланади. Ушбу воситалар нарса ёки ҳужжатларнинг йўқолишига ёхуд шикастланишига олиб келмаган ҳолатда йўл қўйилади.

Кўздан кечириш баённомаси муҳим тергов ҳужжати ҳисобланади. Жиноят ишини юритувчи субъектлар кўздан кечириш ўтказилганлиги тўғрисида баённома тузса, суд ушбу тергов ҳаракатини ўтказганлигини ва натижаларини суд мажлиси баённомасида қайд этади.

Баённоманинг ўзига хослиги шундаки кўздан кечиришда амалга оширилган ишлар қандай кетма-кетликда амалга оширилган, нарсалар топилган бўлса шу тартибда изоҳланиши лозим. Демак у баённомани шакллантиришдаги муҳим қоида ҳисобланади. Кўздан кечириш баённомасининг иккинчи ўзига хослиги бу барча излар, нарсалар ва ҳужжатлар ушбу ҳужжатда акс эттирилиши лозим. Учинчидан ушбу ҳужжат ишга алоқадор нарса олинганда унинг эгасига қайтариш имконини берадиган ҳужжат бўлиб, шу мақсадларда мулк эгасига маълумотнома берилади ёки баённоманинг нусхаси тақдим этилади.

Кўздан кечириш баённомасида қуйидаги маълумотлар акс этиши лозим:

- тергов ҳаракати ўтказилган вақт, об-ҳаво ва ёруғлик ҳақида;
- қўлланилган техник восита;
- Ушбу жараёнларга жалб қилинганлар ҳақида уларнинг ёрдами нимада акс этганлиги ҳақида;
- топилган нарсалар ва ҳужжатлар муҳрланиш тартиби;
- кўздан кечирилган мурда ёки ишга алоқадор нарсаларнинг қаерга юборилганлиги (ЖПКнинг 141-модда).

Мурдани эксгумация қилиш таниб олиш, текшириш ёки экспертизага намуналар олиш каби тергов ҳаракатлари баробарида кўздан кечириш учун ҳам ўтказилади (ЖПКнинг 148-модда).

Эксгумациядан сўнг кўздан кечириш тергов ҳаракати ўтказилган бўлса баённома

тузилиши талаб қилинади (ЖПКнинг 151-модда).

Жиноят ишида ўз манфаатларини ифода этувчи иштирокчилардан бошқа шахслардан топилган, олинган нарсалар асосан дарҳол кўздан кечирилиши талаб қилинади.

Кўздан кечириш жараёнида олинган нарсанинг ишга тааллуқлилигини кўрсатувчи ҳамда бошқа нарсалардан фарқловчи белгилари аниқланиши талаб қилинади (ЖПКнинг 206-модда).

Ушланган шахс ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга келтирилган пайтдан эътиборан кўздан кечириш тергов ҳаракати 24 соат ичида ўтказилиши лозим (ЖПКнинг 225-модда).

Мансабдор шахслар ва фуқаролар башарти улар ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга тўсқинлик қилсалар қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилишлари мумкин ҳисобланади (ЖПКнинг 271-модда).

Дастлабки терговда кўздан кечиришнинг муҳим шarti унда камида икки нафар холис қатнашиши ҳисобланади. Агарда кўздан кечириш бир пайтнинг ўзида турли хоналарда ёки бир-биридан анча узоқ жойларда ўтказаетган бўлсалар ҳар бир кўздан кечиришни амалга оширувчи ҳузурида доимо камида икки нафар холис иштирок этиши лозим ҳисобланади.

Суднинг кўздан кечириш тергов ҳаракати ўтказишга оид қоидалар ЖПКнинг 444-моддасида акс эттирилган. Унга кўра, суд судгача бўлган босқичда ишга қўшилган ашёвий далилларни ҳамда тарафлар ва бошқа шахслар бевосита суд муҳокамасида тақдим этган нарсаларни суд мажлиси залида тарафлар иштирокида кўздан кечиради. Суд кўздан кечириш жараёнида махсус билим эгаларини, гувоҳларни ҳам таклиф қилиши мумкин.

Суд кўчмас мулк объектларини яъни суд залида кўздан кечириш мумкин бўлмаган жойларни, транспорт воситалари ва бошқа объектларни улар турган жойда кўздан кечириши талаб қилинади.

Кўздан кечириш тергов ҳаракати янги очилган ҳолатлар тергов қилинаётганда ўтказилиши мумкин бўлган тергов ҳаракатларидан бири саналади (ЖПКнинг 446-модда).

Суд-психиатрия экспертизаси ўтказиш жараёнида шахс кўздан кечириш тергов ҳаракатида иштирок этишга қодирлиги текширилади (ЖПКнинг 568-модда).

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Олий суди, Давлат хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, Мудофаа вазирлиги, Давлат божхона ва солиқ қўмиталарининг қўшма қарори асосида тасдиқланган “Ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чора-тадбирларни кўриш тартиби тўғрисида”ги Йўриқнома кўздан кечиришнинг муҳим жиҳатларини ўзида намоён этган. “Ушбу йўриқнома 2018 йил 1 мартда қабул қилинган бўлиб, 27 банддан иборат” [6, Б.4].

Унга кўра ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш – жиноят излари, ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни ва иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаш мақсадида терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки суд томонидан ўтказиладиган тергов ҳаракати эканлиги изоҳланган.

Лекин фикримизча, ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ёки йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган биринчи навбатдаги чора-тадбирларни кўриш тартиби тўғрисида йўриқноманинг умимий қоидалар акс этган қисмида кўздан кечириш тушунчасини киритиш лозим. Унга кўра, кўздан кечириш - жиноят изларини ва ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни, иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаш ҳамда идрок этиш мақсадида объектларни тадқиқ этиш, жиноятни содир бўлишига сабаб бўлган ҳолатлар ҳақида маълумотларни топиш ва олиш, қайд этишга қаратилган тергов ҳаракатидир деган тушунчани киритиш лозим.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга тайёргарлик икки босқични ўз ичига олади. Булар ҳодиса жойига боргунча ҳамда ўша жойга борганда тергов ҳаракатини бошлашдан олдинги тайёргарлик.

Кўздан кечириш тергов ҳаракати учун тайёргарликда терговчи жиноят жойига боргунча қуйидагиларга эътибор қаратиши лозим:

1) терговчи, тезкор ходимлар, эксперт-криминалист ва суд-тиббий экспертлари вазифалари билан танишиш;

2) кўздан кечириш иштирокчилари таркибини шакллантириш;

3) зарурат юзасидан турли мутахассислар рўйхати, уларнинг манзиллари ва телефон рақамлари, шунингдек, ҳудуднинг кенг кўламли харитаси мавжудлигини текшириш;

4) асосий илмий-техник жиҳозларининг ҳолатини текшириш;

5) ҳодисажойига бориш учун транспорт воситасининг мавжудлиги ва тайёрлигини, махсус мобил криминалистик лабораториясини чақириш имконияти мавжудлигини текшириш;

Ҳодиса ҳақида хабар олгандан сўнг, кетиш олдидан тайёргарлик:

1) воқеа жойи қаерда эканлигини, жиноятни ким ва қачон содир этганлигини, қандай оқибатларга олиб келганини ва бошқаларни аниқлайди;

2) ҳодиса содир этилган жойни манфаатдор шахслардан, бегоналардан ва табиат таъсиридан ҳимоя қилишни ташкил қилади;

3) кўздан кечириш иштирокчилари доирасини аниқлайди ва уларнинг ҳодиса жойида бўлишини таъминлайди;

4) воқеа жойида гувоҳлар ва бошқа шахсларнинг борлигини таъминлаш бўйича кўрсатмалар беради, улардан воқеа ва унинг иштирокчилари тўғрисида маълумот олиш мумкин;

5) илмий-техник воситаларни тайёрлигини текшириш;

6) транспорт билан таъминлаш;

Ҳодиса жойига етиб келгач, кўздан кечириш тергов ҳаракатига киришишдан олдинги тайёргарлик:

1) етиб келинган вақтни қайд этиш;

2) жабрланувчи (лар) га ёрдам кўрсатиш;

3) ҳодиса ва унинг иштирокчилари, вазиятнинг ўзгариши ҳақида дастлабки маълумотларни тўплаш мақсадида ҳодиса жойидаги шахслар, ИИБ ходимлари, гувоҳларни сўроқ қилиш;

4) ҳодиса жойи қўриқланаётганини текшириш ва шошилинч қидирув тадбирларини ўтказиш тўғрисида буйруқ бериш;

5) гувоҳлар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш;

6) ҳодиса жойини бегона шахслардан тозалаш;

7) ҳолисларни чақириш ва уларга ҳуқуқ ва мажбуриятларни тушунтириш.

Кўздан кечиришнинг кейинги босқичи умумий ва батафсил кўздан кечириш:

1) ҳодиса жойини белгилаш (аниқлаштириш);

2) кўздан кечирилиши керак бўлган ҳудуд чегараларини аниқлаш;

3) кўздан кечириш бошланиш нуқтаси масаласини ҳал қилиш;

4) вазиятни изчил ўрганиш усулини белгилаш;

5) майдонни ўрганиш масаласини ҳал қилиш ва лозим бўлса, жамоатчилик вакиллари таклиф қилиш.

Йўриқномага мувофиқ эса, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришдан олдин амалга оширилиши лозим бўлган ҳаракатлар қуйидагиларни ўз ичига қамраб олади:

– тиббий ёрдамга муҳтож бўлган шахсларга тезда тиббий ёрдам кўрсатиш чораларини кўриш,

– ҳодиса жойни қўриқлаш, махсус лента ва бошқа воситалар ёрдамида ўраб олиш,

– жиноятчини ушлаш, яширинишини олдини олиш,

– гумон қилинувчи шахсни ушлаш ва қидириб топиш чораларини кўриши мақсадида унинг ташқи кўриниши ҳақида маълумот бериш,

– гувоҳларни шахсига оид маълумотларни, шунингдек ҳодиса содир бўлган жойдаги транспорт воситалари тўғрисидаги маълумотларни қайд этиш,

– жиноят излари, қуроллари, ашёвий далиллар ва иш учун аҳамиятли бўлган бошқа нарсаларнинг йўқолиши, йўқ қилиниши, уларга шикаст етказилишини олдини олиш,
– ҳодиса содир бўлган жойга етиб келган тергов-тезкор гуруҳи раҳбарига тўпланган бирламчи маълумотлар ва ҳужжатларни тақдим этиб, иш ҳолати бўйича маълумот бериш.

Йўриқномада тергов-тезкор гуруҳи ҳодиса содир бўлган жойга етиб келганидан сўнг гуруҳ раҳбари бир қатор ҳаракатларни амалга ошириши лозимлиги белгиланган. Энг муҳим вазифлардан бири тиббий ёрдамга мухтожларга тиббий ёрдам кўрсатиш чораларини кўриш ҳисобланади. Жиноятни гувоҳи бўлганлар, жабрланувчилардан содир этилган ҳодиса ҳақида сўраб-суриштириш, ҳодиса содир бўлган жойда бирон-бир ўзгариш бўлган бўлса улар нималарда акс этишини кўздан кечириш баённомасида қайд этиш чорасини кўриши лозим ҳисобланади.

Портловчи моддалар аниқланганда, табиий ва техноген офатлар, авариялар, инсонлар билан боғлиқ бахтсиз ҳолатлар, эпидемия, эпизоотия, ёнғинлар ва бошқа ҳодисалар рўй берганда фақатгина махсус хизмат ходимлари иштирокида ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришни ташкил этиши лозим ҳисобланади. Гуруҳ раҳбари бундан ташқари жиноят содир этилган жойнинг хусусиятини ва жойлашувини ўрганиши, махсус лента ёки бошқа воситалар билан ўраб олинишини, кўздан кечиришга алоқаси бўлмаган шахсларни ҳодиса содир бўлган жойдан четлаштирилишини таъминлаши зарур.

Тергов-тезкор гуруҳи раҳбари жиноят содир этган шахс томонидан далиллар йўқотилишининг олдини олиши талаб қилинади. Ушбу мақсадга эришиши учун ҳодиса содир бўлган жойнинг дастлабки ҳолатларига баҳо бериши, қандай тезкор-қидирув ишларини дарҳол бажариш лозимлигини белгилаши, жиноятчи шахсини аниқлаш чораларини кўриши, лозим бўлганда хизматидан фойдаланиш масаласини ҳал этиши, ҳодиса содир бўлган жой хизмат ҳудуди доирасига кирмаслигини аниқлаган тақдирда, тегишли ҳудуддаги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органнинг тергов-тезкор гуруҳи ҳодиса содир бўлган жойга етиб келгунига қадар ҳодиса содир бўлган жойда кечиктириб бўлмайдиган тергов-тезкор ҳаракатларини ўтказиш, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ҳамда иш якунида ички ишлар органлари ходимлари томонидан кўриқланишини таъминлашга оид топшириқ бериши лозим. Бундан ташқари ҳодиса содир бўлган жойда ҳодисага алоқаси бўлмаган ёки эгаси номаълум бўлган нарсаларни аниқлаш, уларни сақлаш ва топшириш чораларини кўриши, иш ҳолатидан келиб чиқиб, ҳодиса содир бўлган жой ҳолатини ўзгартириш, далилларни йўқотиш ва йўқ қилишнинг олдини олишга қаратилган кечиктириб бўлмайдиган бошқа чораларни кўриши лозим.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш давомида амалга ошириладиган ҳаракатлар қонуний ва чуқур олдиндан тайёргарлик кўрилган ҳолда амалга оширилиши талаб қилинади.

Тергов-тезкор гуруҳи раҳбари ҳодиса содир бўлган жой чегарасини аниқлаганидан сўнг ҳодиса содир бўлган жойни ўраб олиши талаб қилинади.

Ҳодиса содир бўлган жойни ўраб олишда махсус лентадан фойдаланилади ва ушбу ҳаракат бирма-бир тартиб билан амалга оширилади.

Ҳодиса жойи ёпиқ жой бўлса яъни уй-жой ёки бино бўлса, кириш эшиги энига қараб ўраб олинади. Ҳодиса транспортда содир этилган бўлса, транспорт воситаси 3 метр узоқликда айланасига ўраб олинади. Ҳодиса очиқ жойда яъни кўча, хиёбон, парк, сузиш ҳавзаси, ўрмон, дала ва ҳоказоларда содир этилган бўлса, айнан жиноят аломатлари яққол кўриниб турган жойдан 5-10 метр узоқликда айланасига тўсилади. Очиқ жойда жиноят аломатлари борлигини кўрсатувчи излар бир нечта жойда бўлса, бундай ҳолатларда ҳар бир жой алоҳида-алоҳида ўраб олиниши талаб қилинади.

“Ҳодиса содир бўлган жойни махсус лента ёки бошқа воситалар ёрдамида ўраб олиш қоида тариқасида қуйидаги тартибда амалга оширилади:” мазмунидаги 11-бандга қуйидаги тартибни ҳам киритиш яъни:

“– жиноят портлаш орқали амалга оширилган бўлса ҳамда очиқ жойда бўлса, охирги

далил топилган жойдан портлаш марказигача бўлган жой 100% деб олиниб, унга яна 50% жой қўшилиб айланасига тўсилади;”.

Йўриқнома талабига кўра, ҳодиса содир бўлган жойни ўраб олиш лентаси ер сатҳидан камида бир метр баландликда бўлиши талаб қилинади.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга тергов-тезкор гуруҳи раҳбари бошчилик қилиб, кўздан кечириш жараёни иштирокчиларининг ҳаракатларини мувофиқлаштириб боради.

Тергов-тезкор гуруҳи раҳбарининг кўздан кечириш жараёнидаги топшириқлари барча иштирокчилар учун мажбурий ҳисобланади. Агарда прокурор кўздан кечириш жараёнида иштирок этаётган бўлса жараён учун прокурорнинг ўзи масъул ҳисобланади ва жараённи назорат қилади.

Ҳодиса жойига оид ҳар қандай ҳаракат гуруҳ раҳбарининг кўрсатмаси асосида амалга оширилади. Ушбу ҳаракатлар қуйидагиларда намоён бўлади, яъни: ҳодиса жойининг ўзгартирилиши, излар, ашёвий далилларнинг бузилиши, йўқолиши ёки йўқ қилинишининг, иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатлар аниқланмай қолинишининг олдини олишни акс эттиради. Ушбу ҳолатда жараён иштирокчилари тергов гуруҳи раҳбарининг кўрсатмаси бўйича аниқ тартиб ва режа асосида ҳаракат қилишлари лозим.

Ҳодиса содир бўлган жойда кўздан кечириш тергов ҳаракати иштирокчилари махсус қўлқоп, оёқ бахилласи кийишлари ҳамда ҳодиса содир бўлган жойдаги излар, ашёвий далиллар ва иш учун аҳамиятли бўлган бошқа нарсаларни асл ҳолида сақлашни таъминлашлари, нарсаларнинг яроқсиз ҳолга келтирилиши, йўқотилиши, уларга шикаст етказилиши ёки ҳодиса содир бўлган жойда иштирокчилар томонидан бирон-бир из қолдирилишининг олдини олиши лозим.

Бундан ташқари кўздан кечириш жараёнини амалга оширувчилар жой хусусиятидан келиб чиққан ҳолда махсус кийим бош, респиратор, акс эттирувчи жилет ва бошқа восилардан фойдаланиб ҳаракат қилишлари талаб қилинади.

Иш учун муҳим бўлган ашёвий далилларни яъни қон доғлари, соч толалари, биологик ажратмаларни яроқсиз ҳолга келтириш, ўзгартириш ва уларнинг йўқотилишини олдини олиш мақсадида жараён иштирокчилари ҳодиса жойига бир йўлақдан кириб-чиқишлари ва ҳаракатланишлари, ҳодиса содир бўлган жойдаги мавжуд нарсаларга заруратсиз махсус қўлқоп ва оёқ бахилласи ва махсус кийимсиз тегмасликлари талаб қилинади.

Тергов-тезкор гуруҳи раҳбари ҳодиса жойида ҳолатни инобатга олиб жараён қандай тартибда ўтказилишини белгилаб беради.

Агарда излар, ашёвий далиллар ҳодиса жойининг марказида бўлса, кўздан кечириш марказдан бошланади.

Ҳодиса содир бўлган жойнинг маркази аниқ бўлмаса, жабрланувчининг шахси аниқ бўлса ёки жиноят излари катта ҳудудда ҳар жойда бўлса, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш бир чеккадан, яъни чапдан ўнгга ёки ўнгдан чапга қараб бошланиши керак.

“Хорижий тажрибага яъни АҚШ Федерал бюроси тажрибасига кўра ҳудуд секторларга бўлиб кўздан кечирилиши ва ҳар бир сектор текширилиб кейин умумлаштирилиши талаб қилинади” [7, Б.5].

Агарда ҳодиса содир бўлган жой, ҳудуд катта бўлса уни бир неча қисмларга бўлиб, алоҳида тергов-тезкор гуруҳлари томонидан кўздан кечирилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ҳодиса жойига бегоналарнинг, яъни кўздан кечириш жараёнини ўтказишга масъул бўлган шахслардан бошқаларнинг киритилишига йўл қўйилмайди. Аммо жабрланувчи ва жиноят шоҳида бўлган шахслар далилларни шикастлар ва ўз изларини қолдирмаслик чораларини кўрган ҳолда (бахила, махсус кийим бош) ҳодиса жойига киритилиши мумкин бўлади.

Жисмоний шахсларга тегишли бўлган уй ёки хизмат хонаси ва жойи ҳамда биноларни ҳамда бошқа муассасаларни кўздан кечиришда фуқаронинг, корхона, муассаса ва ташкилот ҳамда қўмондонлик вакилининг, зарур ҳолларда, моддий жавобгар шахснинг

иштирокида ўтказилиши талаб қилинади.

Ҳодиса жойида топилган, аниқланган ҳар бир жиноятга алоқадор ашъвий далиллар, изларни ўзида сақловчи воситаларга махсус рақамлар қўйилиши ҳамда фотосуратларда лозим деб топилганда видеоёзувларда мустаҳкамланиши, шунингдек, махсус рақамлар ушбу далилларни тўплаш усули ўз якунига етмагунга қадар жойидан қўзғатилмаслиги талаб қилинади.

Ҳодиса жойини кўздан кечиришда фото ва видео тасвирга олиш жараёни муҳим ва амалга оширилган ҳаракатларни, ашъвий далилларни жойлашган жойи ва ҳолати ҳақидаги маълумотни сақлаш жуда муҳим ҳисобланади. Чунки ушбу воситалар орқали прокурор ва судья ҳолатга баҳо бериши ва амалга оширилган ҳаракатларга баҳо бериши, адвокат ҳамда ҳимоячилар эса йўл қўйилган хатоларни аниқлаши мумкин ҳисобланади. Ушбу воситаларни қўллаш фақатгина тергов-тезкор гуруҳининг аъзоси бўлган эксперт-криминалистика бўлинмалари ходимлари томонидан амалга оширилади, агарда улардан ходим бўлмаса, ушбу вазифа терговчи ёки суриштирувчи зиммасида бўлади. Мазкур олинган маълумотлар кўздан кечириш жараёнини юритаётган шахсларнинг рухсатисиз ошкор этилиши мумкин эмас.

Ҳодиса жойида мурда топилганда унинг статик ҳолати тергов-тезкор гуруҳи етиб келгунига қадар ўзгартирилмаслиги талаб қилинади.

Мурда жойлашган жойни бўр ва бошқа воситалар билан белгилаш талаб қилинади.

Ўта оғир жиноятлар юзасидан ҳодиса жойи кўздан кечирилаётганда видеоёзув воситаларидан фойдаланиш талаб қилинади. Ҳолатдан келиб чиқиб суриштирувчи, терговчи бошқа жиноят турлари бўйича ҳам видеоёзув воситаларидан фойдаланиши мумкин ҳисобланади.

Видеоёзувда қуйидагилар акс этиши лозим:

- ҳодиса содир бўлган жойга киришдан бошлаб, ҳодиса содир бўлган жойнинг дастлабки кўриниши;
- ҳар бир жой, хона;
- аниқланган ва олинган ашъвий далиллар ва излар;
- процессуал ҳаракат бошланган ва тамомланган вақт қайд этилиши лозим.

Видеоёзув тергов ҳаракатини олиб борувчи шахс томонидан ёки мутахассис томонидан олиб борилади ва ҳаракат йўналиши, аниқланган барча ҳолатлар тергов-тезкор гуруҳи раҳбари ёки гуруҳ иштирокчиларидан бири томонидан изоҳланиши лозим.

Видеоёзувда қайд этилган ҳолатлар ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш баённомасида ҳам акс эттирилиши лозим.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда фотосуратга олиш ва овоз ёзиш воситалари ҳам қўлланилиши мумкин.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш баённомасида қандай видеоёзув, фотосурат ва овоз ёзиш воситаси қўлланилганлиги қайд этилиши ҳамда баённомага илова қилиниши лозим.

Кўздан кечириш баённомасига видеоёзув видеотасвир ёзиб олинган восита (компакт диск, флеш хотира ва ҳ.к.), фотосуратлар, фотожадвал шаклида илова қилинади.

Ҳодиса содир бўлган жойдан олинган нарсалар, ҳужжатлар ва излар ЖПКда белгиланган тартибда расмийлаштирилиши талаб қилинади. Излар, ҳужжатларнинг шикастланишига ҳамда хусусияти ўзгаришига йўл қўйилмаслиги талаб қилинади. Ашъвий далиллар бутунлигини сақлаш учун имконият даражасида қоғоз пакетларга солиниши, ўралиши керак. Қолиплар эса махсус контейнерга жойлаштирилиши ва муҳрланиши керак.

Ашъвий далиллар ва изларни ўраш ва муҳрлаш имконияти бўлмаса, уларнинг дастлабки ҳолати фотосурат ёки видеога олиниши тасвирга олиниб, асл ҳолича сақлаш чоралари кўрилади.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш бўйича баённома тергов-тезкор гуруҳи раҳбари томонидан тузилади. Унда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда

аниқланган барча ҳолатлар акс этиши талаб қилинади.

Баённома қуйидаги талабларга жавоб бериши талаб қилинади:

- баённома матни тушунарли, қисқа ва лўнда бўлиши;
- узун жумлалар бўлмаслиги;
- сўзларнинг такрорланмаслиги.

Баённомага ҳодиса жойининг схемаси ҳамда чизмалари илова қилиниши талаб қилинади.

Схемаси ҳамда чизмалар терговчи ёки суриштирувчи томонидан тузилади. Унда ҳодиса жойи манзили, бино, иншоот, хонадон ва бошқа объектнинг умумий кўриниши, жойдаги буюм ва жиҳозларнинг, аниқланган ва олинган ашёвий далилларнинг ҳамда иш учун аҳамиятли бўлган бошқа нарсаларнинг жойлашуви, уларнинг номи шартли белгилар билан изоҳлаб кўрсатилади.

Ушбу схема ва чизмалар кўздан кечиришда иштирок этган холислар ва терговчи ёки суриштирувчи томонидан имзоланади. Зарур бўлган ҳолатларда эса фото ёки видео тасвир ҳам олинади.

Кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишга оид ҳуқуқшунос олимлар фикрларига алоҳида эътибор қаратиш талаб қилинади. Масалан, “М.Э.Муженская ва Г.В.Костиленнинг фикрига кўра, кўздан кечириш тергов ҳаракатининг ўтказиш учун қуйидаги шартлар белгиланган” [8, Б.123]:

- кўздан кечириш фақат қўзғатилган жиноят иши бўйича амалга оширилади, ҳодиса жойини, ҳужжатларни ва нарсаларни кўздан кечириш бундан мустасно;

- тунги вақтда кўздан кечириш ўтказишга йўл қўйилмайди, тайёрланаётган ёки содир этилаётган жиноятнинг олдини олиш, жиноят изи йўқолишига ёки гумон қилинувчининг қочиб кетишига йўл қўймаслик, эксперимент жараёнида текширилаётган ҳодисанинг ҳолатини қайтадан тиклаш зарурати бўлган ҳоллар бундан мустасно;

- кўздан кечириш вақтида мажбурлаш қўлланилиши мумкин эмас, суд қарори ёки қоидаларга мувофиқ турар жойни кўздан кечириш бундан мустасно;

- мурдани ташқи кўрикдан ўтказишда суд экспертнинг, агар унинг иштирок этиши мумкин бўлмаса, шифокорнинг мажбурий иштироки;

- кўздан кечириш баённомасида жабрланувчининг, гувоҳларнинг ва ушбу тергов ҳаракатларида иштирок этган бошқа шахсларнинг кўрсатувларини қайд этиш мумкин эмас;

- кўздан кечиришда иштирок этаётган ва жиноят-процессуал қонуни билан чекланмаган бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилмаслиги чораларини кўриш;

- тергов ҳаракатларида иштирок этаётган шахсларнинг, шунингдек бошқаларнинг шаъни ва қадр-қимматини камситмаслик;

- кўздан кечириш жараёнида иштирок этаётган шахсларнинг саломатлиги ва ҳаётига хавф туғдирмаслик.

Ю.Ю.Парфенюкнинг фикрига кўра, “холислар иштирокисиз кўздан кечиришни ўтказиш терговчи ва суриштирувчи ишини осонлаштиради, аслида тергов ҳаракатига холисларни жалб қилишнинг ҳожати йўқ” [9, Б.264]. Бироқ, холисларнинг кўздан кечириш тергов ҳаракатида иштирок этиши кўздан кечириш натижаларининг ишончилигини ва баённоманинг ишончли далил сифатида эътироф этилишини таъминлайди. Холислар, ўз навбатида кўздан кечириш тергов ҳаракатларининг объективлигининг кафилидир, шунинг учун тергов ҳаракатларида, шу жумладан терговни ўтказиш жараёнида ҳеч қандай техник воситаларни холислар ўрнига алмаштириб бўлмайди. Холислар – агар зарур бўлса, терговнинг ишончилигини тасдиқлаш учун сўроқ қилиниши мумкин бўлган тирик гувоҳлардир.

Жиноят ишлари бўйича кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш жараёнига оид амалиётда мавжуд муаммоларни таҳлил қилсак,

Масалан, Фуқаро С. Бош прокурор номига ариза билан мурожаат қилиб, унда акаси А.нинг ўлимига сабабчи бўлган айбдорларга чора кўрилмаётганлигини маълум қилган.

Аниқланишича, 2019 йил 15 июнда фуқаро А. нинг мурдаси “Ойимтарра” ариғининг Бувайда тумани, Шўртепа қишлоғи, Маҳорат кўчасида оқиб ўтган қисмидан топилган.

Текширув устидан тизимли назоратнинг йўқлиги оқибатида фуқаро ўлими билан боғлиқ ҳолат бўйича текширув ҳаракатлари ўта сифатсиз ўтказилган.

“Туман прокурори Ш. бошчилигида тезкор-тергов гуруҳи томонидан ҳодиса жойини кўздан кечиришда ЖПКнинг 90-моддасида белгиланган “суриштирувчи ва терговчи топилган моддий объектлар тавсифи ва уларнинг иш учун аҳамиятли бўлган белгиларини баённомага киритиши” ҳақидаги талаб қўпол равишда бузилган, воқеа жойидан топилган бел куракнинг синган сопи ашёвий далил тариқасида олинмаган” [10].

Яна бир ҳолатда эса, 1976 йилда туғилган Ғ. нинг 24.01.2012 йил соат 10:30 ларда ўзининг бошқарувида бўлган 70 О 052 ВА давлат рақам белгили, “Нексия-2” русумли автомашинаси билан уйдан киракашлик қилиш мақсадида чиқиб кетиб, қайтиб келмасдан бедарак йўқолганлиги ҳолати юзасидан тўпланган ҳужжатлар асос бўлган.

Дастлабки тергов давомида 25.01.2012 йилда Ғ. га тегишли “Нексия” автомашинаси ичида қон доғлари билан Самарқанд шаҳар, “Кимёгарлар” кўрғони, “Нарпай” кўчаси, 18-уй орқасидан топилган.

Шунингдек, 28.01.2012 йилда Самарқанд шаҳар, “Кимёгарлар” кўрғони, “Нурли келажак” МФЙ ҳудудидаги АЁҚШ ёнида бўлган ташландиқ бино ичидан Ғ. га тегишли кийимлар, қон доғлари, хожатхона ичидан қора матога ўралган ҳолда 2 дона 70 О 052 ВА давлат рақам белгиси топилиб, ашёвий далил тариқасида олинган.

Одам ДНКси биологик экспертизаси ҳулосасида, автомашинадан олинган қон доғлари Ғ. ники эканлиги кўрсатилган.

Тергов давомида Ғ. нинг уяли телефони охирги маротаба 24.01.2012 йил соат 19:40 да Қарши шаҳар ҳудудида ва соат 21⁰³ да “Шайхали” кўрғонида ишлаганлиги аниқланиб, Бош прокуратура томонидан жиноят иши 25.04.2012 йилда ҳудудийлигига кўра терговни давом эттириш учун Қашқадарё вилоят прокуратурасига қайтарилган.

Жиноят бўйича кўздан кечириш тергов ҳаракати сифатли ўтказилмаганлиги сабабли бедарак йўқолган Ғ. нинг мурдаси топилмаган, қотиллик жиноятини содир этган шахслар аниқланмаган.

Жиноят иши бўйича тергов ҳаракатлари охирги маротаба 22.06.2012 йилда ЖПКнинг 364-моддаси 1-қисми 1-бандига асосан тўхтатилган.

Ҳолат юзасидан бедарак йўқолган Ғ. Толипов фойдаланиб келган 90-7226352 рақамли уяли телефон охирги маротаба 24.01.2012 йил соат 19⁴⁰ да Қарши шаҳар ҳудудида ва соат 21:03 да “Шайхали” кўрғонида ишлаганлиги аниқланиб, тергов давомида уяли телефон аппарати топилмаган.

Самарқанд шаҳар, “Кимёгарлар” кўрғони, “Нарпай” кўчаси, 25-уй орқасидан 26.01.2012 йилда топилган Ғ. нинг “Нексия” автомашинасидан соч толалари ҳамда 14 та скотч бўлагига бармоқ излари олинган бўлсада, уларнинг кимга тегишли эканлиги аниқланмаган. Бунга эса кўздан кечириш тергов ҳаракатлари жараёнида олинган намуналарнинг сифатсизлиги сабаб бўлган. Бошқа бармоқ излари бўйича эса ИИВ ЭКМ Ахборот базаси ҳамда ИИВ ХЧК ва ФРБ маълумотлар базаси орқали кимга тегишли эканлиги аниқланмаган.

Худди шу каби, мисолларни яъни кўздан кечириш тергов ҳаракатини сифатли ўтказилмаслиги сабабли Бахмал туманида фуқаро Б. Худойназарованинг, Пахтаобод туманида Л. нинг бедарак йўқолганлиги ҳолати бўйича жиноят иши кўзғатишни рад этиш ҳақидаги ноқонуний қарорлар бекор қилиниб, жиноят иши кўзғатилганидан сўнггина уларнинг қотиллик қурбони бўлганлиги аниқланган.

Хусусан, тергов давомида фуқаро У. рашк замирида Б. ни 7 йил олдин, Т.тамагирлик ниятида Л. Эргашевани 3 йил аввал қасддан ўлдиргани аниқланиб, жабрланувчиларнинг жасадлари қотиллар қўмиб юборган жойдан топилган.

Бундан ташқари, “Учтепада Л. нинг (2003 йил) жасади топилганлиги, Бўстонликда К. нинг (2007) бедарак йўқолганлиги, Фарғона шаҳрида М. нинг (2007) жасади

топилганлиги, Оққўрғонда вояга етмаганлар Ш., Ё. ва О. нинг (2010) бедарак йўқолганлиги, Зангиотада Б.Кенжаевнинг (2012) бедарак йўқолганлиги, Яшнободда М. нинг (2018) бедарак йўқолганлиги, Марҳаматда И. га нисбатан (2018) қотиллик содир этилганлиги, Нурафшонда И. нинг (2018) бедарак йўқолганлиги, Деновда Ш.нинг (2019) бедарак йўқолганлиги ҳолати юзасидан қўзатилиб, очилмасдан қолган қасддан одам ўлдириш жиноятлари Бош прокуратура 15-бошқармаси ташаббуси билан фош этилиши таъминланган” [11].

Ушбу терговдаги юзага келган муаммоларнинг сабаби дастлабки ва энг муҳим бўлган тергов ҳаракати яъни кўздан кечиришни сифатли амалга оширилмаганлиги ҳисобланади.

Юқоридаги амалий мисолларга таянган ҳолда амалиётда кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишда қуйидаги хато ва камчиликларга йўл қўйилаётганлигини кўриш мумкин:

1. Ўта оғир жиноятлар (қасддан одам ўлдириш) содир этилганлиги ҳақидаги маълумот ҳодиса жойини кўздан кечириш учун ваколатли бўлган прокуратура терговчисига жуда кеч (энг охирида десак ҳам бўлади) маълум қилиниши.

Бундай ҳолатда, ҳодиса жойида бошқа шахсларни эркин ҳаракатланиши, ашёвий далил ёки изларнинг йўқотилиши ёки уларга шикаст етказилиши мумкин.

Жойларда ҳар бир прокуратура терговчиси ҳодиса жойига у ёки прокурор борганига қадар ҳақиқий ҳолатни ўзгартирилишини олдини олиш ва бошқа шахсларни киришини тақиқлаш чораларини кўриши керак.

2. Ҳодиса жойи лента билан ўраб олинмаслиги ва ҳодиса жойи, яъни жиноят содир этилган ҳудуд аниқлаб олинмаслиги.

3. Терговчининг ҳодиса жойида бошқарувни қўлга олиб, ишларни ташкиллаштира олмаётганлиги.

– турли маълумотлар талаб қилиниши, зудлик билан вилоят ёки Бош прокуратурага ахборот ёзиш кераклиги важи билан тезроқ кўздан кечиришни яқунлаш кераклиги;

– жиноят қурбони ва уни содир этиши мумкин бўлган шахслар ҳақида дастлабки маълумотларга эга бўлмаслиги, масалан жабрланувчи шахси ким, шу ерда яшаганми ва бошқа маълумотларни аниқлаб олиши лозим.

4. Ҳодиса жойини кўздан кечиришга барча мутахассисларни жалб қилинмаслиги.

– суд тиббий экспертидан ташқари бошқа экспертлар келмаслиги, бу эса далилларни ва намуналарни олишда қонунбузилишига сабаб бўлмоқда ёки уларни умуман аниқланмасдан қолишига олиб келмоқда.

5. Ҳодиса жойида бегона шахсларни бўлиши яъни уларни ҳодиса жойидан четлатиш чоралари кўрилмаслиги.

– далилий ашёлар ёки излар йўқолиши ёхуд уларга шикаст етказилиши;

– тергов маълумотларини ошкор бўлиши.

6. Терговчи ва мутахассисларнинг етарли криминалистик жиҳозлар билан таъминланмаганлиги.

– терговчи ва бошқаларни резина қўлқопда бўлмаслиги, улар томонидан ҳодиса жойига из қолиши, оёғига баҳила киймаслиги;

– доимий равишда видеотасвирга олинмаслиги ёки тўлиқ олинмаслиги, фотосуратлар белгиланган криминалистик талаблар асосида бажарилмаслиги

– “тергов чемодани” шакллантирилмаганлиги;

7. Ҳодиса жойини кўздан кечириш жуда юзаки олиб борилиб, баённома расмийлаштирилиши.

– иш учун аҳамиятли деб топилган барча нарсалар кўздан кечирилмаслиги, натижада қайта кўздан кечирилишига сабабчи бўлиши ёки айнан ишга алоқадор ашёни кўздан кечиришдан кейин оила аъзолари томонидан йўқотилиши;

– жиноятни содир этган шахс ушланганлиги ҳақидаги маълумотга асосан юзаки кўздан кечирилиши ва иш учун аҳамиятга эга бўлган далилларни аниқланмасдан

қолиши;

- мурда тўлиқ текширилмаслиги;
- ўз жонига қасд қилинган даврда арқонни тузилиши, боғланиши, сиртмоқни яъни тугунни танага нисбатан қандай ҳолатда бўлгани, жароҳатлари мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги эътибор қилинмаслиги;
- бедарак йўқолган шахс бўйича маълумот тушганидан кейин одатда уни яшаган уйи юзаки кўздан кечирилиши билан чекланиши.

8. Ашёвий далилларни олиш, уларни қадоқлашда камчиликлар мавжудлиги, етарли даражада намуналар олинмаслиги

- мутахассислар иштирок этмаслиги;
- қондан намуна олишда мутахассис дока ёки пахтага суртиб олиши; кейинчалик ДНК тайинлаш керак бўлса, бу намунадан фойдаланиб бўлмайди;
- терговчи ёнида доимий равишда қоғоз пакетлар бўлмаслиги;
- ашёлар масалан кийимлар барчаси битта пакетга солиниб, кейинчалик улар кўздан кечирилиб, ўрамларга солиниши, бунда кийимлардаги мавжуд микрозаррачалар бир-бирига ўтиб, микрозаррачаларни аниқлаш бўйича экспертиза тайинлаш имконияти йўқотилади;

- айрим ҳолатларда ҳодиса жойидан олинган ашёлар баённомага киритилмаслиги;
- ашёлар номланиши ва ранглари тўғри тасвирланмаслиги, чизма йўқлиги.

9. Экспертизалар тайинлашда “шаблон” тарзидаги саволлар қўйилиши, экспертлар билан ҳамкорлик етарли даражада йўлга қўйилмаганлиги

- ҳар бир иш юзасидан кўздан кечириш жараёнида аниқланган ҳолатлар, олинган ашёлар, мурда ҳолатидан келиб чиқиб саволлар қўйилиши;
- дастлаб аҳамиятли бўлган экспертизалар тайинланиши, экспертизаларни намуналарни миқдоридан келиб чиқиб тайинланиши (ДНК ёки биология)
- ишда аниқланган ҳолатлар бўйича экспертга қўшимча маълумотлар тақдим қилинмаслиги
- кераксиз саволлар қўйилиши экспертизанинг муддати узайишига олиб келиши.

10. Таниб олиш тергов ҳаракатини ўтказишда йўл қўйилаётган камчиликлар

- шахсни ўзини таниб олишга кўрсатиш мумкин бўла туриб, уни ҳақиқий ҳолатдан узок бўлган эски фотосуратларини кўрсатиш ҳолатлари;
- номаълум мурдани ўзини кўрсатилмаслиги

11. Олиб қўйиш тергов ҳаракати ўтказилмасдан, ашёлар олиниб, иш бўйича кейинчалик ашёвий далил деб топилиши.

- ўзи кўрсатувида тақдим қилишини билдиргани учун олинган ёки шундай хужжатсиз олинган;
- ЖПК бўйича ҳар қандай нарса ёки ашё белгиланган тартибда олиниши лозим.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Духно Н.А., Суденко В.Е. Осмотр места происшествия по уголовному делу об убийстве. - Москва. 2014 г. С - 4.
2. Жиноят процессуал кодекси // URL: <https://lex.uz/acts/111460>.
3. Миразов Д.М. Терговга қадар текширув ўтказиш асослари, тартиби ва хусусиятлари: Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. 75 – б.
4. Балакшин В.С., Григорьев А.И. Неотложные следственные действия: понятие и перспективы правового регулирования. Российский юридический журнал. №6. 2017 г. С - 99.
5. Порядок работы врача – судебно-медицинского эксперта при осмотре трупа на месте его обнаружения: учебное пособие / сост. В.И. Витер, А.Ю. Вавилов, К.А. Бабушкина. – Ижевск, 2016. С – 88.
6. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Олий суди, Давлат хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, Мудофаа вазирлиги, Давлат божхона ва солиқ қўмиталарининг қўшма қарори. 2018 йил 1 март. 5 – б.

7. Расследования по факту взрыва. АҚШ ФТБ ўқув қўлланмаси 2005 й. 5-б.
8. Муженская М.Е., Костылева Г.В. Руководство для следователя и дознавателя по расследованию отдельных видов преступлений. – М.: Проспект, 2014. – С.123.
9. Парфенюк Ю.Ю. Участие понятых в производстве следственных действий // URL: [Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук](#). – 2010.– №9.
10. 15/76ж-2019-сонли терговга қадар текширув хужжати.
11. Прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат соҳасида амалга оширилган ишлар юзасидан маълумотнома.